

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 27, 2009.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОДДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 27, 2009.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE DEPARTMENT OF ARTS, 27, 2009.

UDK 811.163.41'373.7

Милена БУРИЋ*

ПОЈМОВНО-ТЕРМИНОЛОШКА НЕСАГЛАСЈА У ФРАЗЕОЛОГИЈИ

Апстракт: У раду се обрађују проблеми именовања и дефинисања основне јединице проучавања у фразеологији.

Кључне ријечи: фраза, фразеологизам, фразеолошка јединица, фразеологија, термин

1.0. У лингвистичкој литератури егзистира чак петнаестак назива који служе за означавање истог појма: фразем, фраземска јединица,¹ фразеологизам,² фразеолошка јединица, фраза, израз,³ фразеолошки обрт (конструкција), фразеолошки израз,⁴ идиом,⁵ идиоматска фраза, устаљени обрт (конструкција),⁶ устаљена колокација,⁷ устаљена фраза.⁸ Па и онда када се проучавалац определијели за један од наведених назива, у тексту га често из стилских разлога замјењује неким од синонима. Тако, рецимо, Матешић употребљава фра-

* Асистент на Филозофском факултету у Никшићу

¹ Матешић 1982: V.

² Менац 1970/71: 1.

³ Међу хрватским проучаваоцима има и оних који се служе термином *изрицај* (в. Делић 1983/84: 115).

⁴ Рикард Симеон не сматра синонимима термине *идиом* и *фразеолошки израз* (упор. Симеон 1954/55: 16, 20). На дистинкције међу значењима појединих наведених термина упућује и Драгана Мршевић-Радовић (1987: 11 – 13).

⁵ Упор. Кашић 1967: 103, 106.

⁶ Упор. Мршевић-Радовић 1987: 11.

⁷ В. Кристал 1998: 134, s. v. *idiom*.

⁸ За нас је било врло инспиративно запажање Милорада Дешића, који каже да нас оволико мноштво назива упућује „на претпоставку да ни схватање овог појма не мора да буде исто код свих проучавалаца” (1984: 53).

зем и фраземска јединица;⁹ Стевановић се служи терминима израз и фраза;¹⁰ Жељка Финк-Арсовски, опредјеливши се за термин фразем аналоган јединицама осталих нивоа лингвистичких проучавања, ипак посеже за његовим семантичким еквивалентом – устаљени израз;¹¹ Драгана Мршевић-Радовић равноправно употребљава термине фразеолошка јединица и фразеологизам;¹² Ана Пејановић служи се наизмјенично терминима израз, фразеолошка јединица, фразеологизам, устаљени израз, фразеолошки израз.¹³

Оваква нестабилизваност терминологије упућује на то да је фразеологија још млада лингвистичка дисциплина иако је за нешто више од пола вијека, колико трају проучавања у оквиру ње као осамостаљеног дијела лексикологије, учињено много, нарочито у русистици одакле су потекла истраживања овог типа,¹⁴ а затим и у осталим словенским језицима укључујући и српскохрватски.¹⁵

1.1. Узрок несагласју фразеолога при избору и недоследности при употреби назива основне јединице проучавања може бити повезан са још једном чињеницом на коју се, како нам се чини, мало обраћала пажња а која се тиче поријекла и значења ријечи *фраза*, тј. ријечи која или сама служи као термин, или представља основу изведенице термилошког значења, или је члан термилошке синтагме.

У грчком језику, из којег је позајмљена, ова ријеч има више значења. Према *Речнику* Матице српске *фраза* је „спој речи који има своју мисаону самосталност, реченица...“¹⁶ *Фраза*, даље, може бити и „устаљени израз, устаљена конструкција, обрт речи“, као и „леп израз који не казује ништа, који је без садржаја...“¹⁷ Према истом извору под

⁹ В. Матешкић 1982: IV – V.

¹⁰ Упор. Стевановић 1974: 43.

¹¹ Финк-Арсовски 2002: 6 – 7.

¹² Мршевић-Радовић 1987: 11.

¹³ Пејановић 2008: 119 – 128.

¹⁴ Упор. Финк-Арсовски 2002: 6.

¹⁵ Значајнија фразеолошка испитивања у србистици и кроатистици спровели су Јован Кашић, Антица Менац, Јосип Матешкић, Берислав Николић, Живојин Станојичић, Милорад Дешић, Рикард Симеон, Драгана Мршевић-Радовић, Јасна Мелвингер, Жељка Финк-Арсовски, Ана Пејановић, тј. аутори чије радове наводимо у литератури. Наравно не треба заборавити ни обилат инвентар фразеологизама пописаних и објашњених у РМСХ (=Речник српскохрватскога књижевног језика, Матица српска – Матица хрватска) и РСАНУ (=Речник српскохрватског књижевног и народног језика, САНУ).

¹⁶ РМСХ, VI, 685, s. v. фраза.

¹⁷ Исто.

фразом се може подразумевати и најмањи дио музичке композиције који чини мелодијску и ритмичку цјелину, тј. ријеч коју разматрамо има специфичну терминолошку вриједност у музикологији.¹⁸

На сличан начин *фраза* се објашњава и у осталим рјечницима које смо консултовали. Нпр. у *Речнику књижевних термина* окарактерисана је као израз, говор, односно у најширем смислу „што је речено, јеziчки iskaz, rečenica”, а у ужем смислу фраза је „osobita uzrečica kojeg jezika, dakle isto što i frazeološka sraslica, frazeološka cjelina ili frazeološka sveza”, тј. оно што се у књижевнотеоријској терминологији назива *идиом*.¹⁹

Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива нуди неколико опсежних објашњења од који ћемо навести прво по реду: фраза „označuje neki lingvistički iskaz, izreku koja može biti uzvična, upitna, zapovjedna...; često se uzima za rečenicu, izraz, period, govor... rečenica uopće, prosta i složena... spoj riječi koji izražava dovršenu misao; najmanja samostalna jedinica govora, automatizirana jedinica sporazumijevanja.”²⁰

1.2. Ши́ра семантика лексеме *фраза* омогућила је њену честу употребу у значењу: говорити било шта, говорити лијепо али без смисла и сл., што је довело до својеврсне „компромитације” ове ријечи, а онда (требало би) и до њене неупотребљивости у терминолошке сврхе.²¹ Но, *фраза*, супротно овом нашем тврђењу, има семантичку вриједност лингвистичког термина *синтагма*,²² те имајући и ово у виду, сматрамо да не би била погодна за „покривање” још једног терминолошког значења. Ово наше мишљење поткријепљено је и чињеницом да је негативна конотација, као стилско обиљежје ко-

¹⁸ Исто.

¹⁹ *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd, 1986: 211, s. v. fraza.

²⁰ Симеон, I, 373, s. v. fraza.

²¹ Говорећи о језику законских прописа, Драго Ћупић термин о ком је ријеч употребљава с пејоративним значењем. Упор.: „Међутим, и у њему (Закону о радним односима СР Србије – прим. М. Б.) многе одредбе, најчешће због формулације (уопштених, непрецизних, бомбастичких фраза), нијесу довољно јасне... Па ипак, све се то изврће у своју супротност – у конгломерат гломазних фраза...” (Ћупић 1982: 34, 36)

²² В. Кристал 1998: 105, s. v. fraza и 333 – 334, s. v. sintagma. Упор.: „Фраза није било која исказна форма, већ је то вишечлана исказна структура ограничена апсолутним, а сегментирана релативним паузама, одн. (и) везницима” (Симић – Јовановић 2002: 364).

јег се разматрана ријеч тешко ослобађа,²³ неприхватљива у терминологији, без обзира на то што се конкретан термин посматра у стручном или научном лингвистичком раду, гдје се контекстуално лако отклања дилема у вези са његовим значењем.

Напоменули бисмо да сматрамо да више није било потребно основну јединицу проучавања у фразеологији називати другачије него *фразеологизам*, кад је та ријеч већ једном дошла из руског језика и била прихваћена као термин. Но, у лингвистичким, као и у било којим другим научним и ваннаучним написима, јавља се потреба за избјегавањем монотоније створене понављањем исте ријечи, те се и употреба синонима (па и када је ријеч о терминима којима се бавимо) може оправдати као покушај удовољавања естетским захтјевима које поставља његован стил и, да се послужимо ријечима Богдана Поповића, васпитан укус. Невоља је у томе што се на овај начин термилошка семантичка нијанса преноси на ријечи и синтагме које немају термилошку вриједност, па се тако потиरे дистинкција између термилошке и опште тј. нетермилошке лексике. Стога, у оваквим случајевима, упутније би било љепоту стила жртвовати његовој прецизности.

2.0. Као што мишљења стручњака о избору једног, најприкладнијег термина нијесу усаглашена, тако ни дефиниције фразеологизма нијесу истовјетне, али су блиске.²⁴ Разлике се тичу структурног опсега који би требало да.²⁵ Док једни тврде да фразеолошка јединица може бити фонетска ријеч, синтагма или реченица, други такву семантичку и функционалну способност ускраћују првој и последњој форми и приписују је искључиво синтагми. Матешић тврди да фразеологизам, односно према његовој терминологији фразем, мора имати најмање двије пунозначне (аутосемантичке) ријечи, али да он није реченица, чиме искључује пословице, крилатице, цитате из пописа фразеологизама обухваћених рјечником чији је ау-

²³ Упор. једну од Симеонових експликација по којој је фраза „ustaljen, cjelovit, otrcan izraz ... naduven, lijep izraz, bez unutrašnjeg sadržaja ili takav koji prikriva lažnost tog sadržaja...; katkad se uzima u prijeznom značenju za prazne, šuplje, isprazne, tričave riječi, floskule” (н. д. 373, s. v. fraza).

²⁴ Битно су другачије експликације садржане у неким модернијим теоријама које, због глобалног значења и функција које добија у реченици, фразеологизам третирају као врсту ријечи (упор. Лубаш 2003: 89 – 97).

²⁵ Несагласност је узрокована примјеном различитих критеријума при идентификацији фразеолошких јединица (упор. Дешић 1984: 53 – 65).

тор.²⁶ С друге стране, Ана Пејановић као посебан структурни фразеолошки тип, или према њеној интерпретацији – фразеолошки жанр, разматра оно што Матеша изузима – пословице.²⁷

2.1. Овом приликом нас интересују случајеви ријечи – фразеологизама.

Ако бисмо прихватили да фразеологизам може бити једна једина ријеч, морали бисмо истовремено прихватити логичан закључак да су такви једночлани фразеологизми без изузетка глобални, чиме се подјела на глобалне и компонентне фразеологизме дјелимично обесмишљава.²⁸

Посматрајмо инструментал *главом* који се често наводи као примјер за фразеологизме овог типа. Дешић, рецимо, разматрајући критеријуме за одређивање фразеологизама, проналази да „израз може да буде и једна једина ријеч: главом”,²⁹ те наводи примјере из РСАНУ и РМСХ према којима главом може значити: 1) лично, сам (што је илустровано реченицом: Обећаваше да ће поћи *главом* к суду) и 2) управо, баш, непосредно, право (што је потврђено примјером: Сва тројица кренуше *главом* пут Загреба).

Слично и Стевановић, говорећи о инструменталу без предлога, наводи случајеве у којима је инструментал *главом* употребљен с пренесеним значењем „у појединим изразима”,³⁰ односно са значењем објекта *сам собом* (*Да се ниси главом шалио*), са значењем средства односно начина (*Ја платих главом*) и са значењем начина као „прилошки израз”,³¹ (у примјерима: *Обећаваше да ће поћи главом к суду* и *А тебе послао главом Партеније Давидович*).

²⁶ В. Матеша 1982: V – VI.

²⁷ В. Пејановић 2008: 124. Упор.: „Реченична структура пословица омогућава да, у оквиру постојећих фразеолошких израза једног језика, пословице заузму посебно место” (Кашић 1987: 176). В. такође Кашић 1971: 91 – 101.

²⁸ Према значењу, као што је познато, фразеологизми се најчешће дијеле на глобалне и компонентне. За глобалне фразеологизме карактеристична је потпуна десемантизација, тј. све његове компоненте добијају пренесено значење. Код компонентних фразеологизама долази до дјелимичне десемантизације, тј. само неки њихов члан носилац је пренесеног, односно фразеолошког значења. Значење компонентних фразеологизама је „за разлику од значења глобалних фразеологизама више „збирног” карактера” (Мршевић-Радовић 1987: 14).

²⁹ Дешић 1984: 54.

³⁰ Стевановић 1974: 449.

³¹ Исто.

Нама се пак чини да инструментал именице о којој је ријеч одређено пренесено значење добија тек у вези с глаголом којег допуњује или одређује, те да се у овим случајевима не може говорити о једночланом фразеологизму тј. о ријечима – фразеологизмима, него о компонентним фразеологизмима са структуром *глагол + главом*, при чему је та структура некад устаљена (*платити главом, шалити се главом*), а некад релативно устаљена, тј. подразумијева промјенљивост глаголског дијела (*поћи / послати главом*, односно *урадити* (нешто) *главом* тј. лично).

2.2. Имајући ово у виду, прихватљивом сматрамо сљедећу дефиницију фразеологизма: фразеологизам је устаљена или релативно устаљена језичка јединица сложене структуре и јединственог значења. Под устаљеном језичком јединицом подразумијевамо скуп непромјенљивих конституената стабилног поретка, при чему релативна устаљеност укључује промјенљивост (варијантност, факултативност) макар једног саставног дијела.³² Сложена структура подразумијева скуп тј. везу од најмање двије ријечи, а јединствено значење огледа се у томе да значење фразеологизма није једнако збиру значења његових чинилаца већ представља нову вриједност.

ЛИТЕРАТУРА

Дешић 1984: Милорад Дешић, „Критеријуми за одређивање фразеологизама у рјечницима савременог српскохрватског језика”, in: Лексикографија и лексикологија, Нови Сад – Београд, 53 – 65.

Кашић 1967: Јован Кашић, „Лексичко-фразеолошке иновације условљене присношћу са писаним текстом и граматичким навикама”, *Наш језик*, XVI/1 – 2, Београд, 97 – 108.

Кашић 1971: Јован Кашић, „Фразеолошке појаве у приватним писмима из прве половине XIX века”, in: *Зборник за филологију и лингвистику*, XIV/1, Нови Сад, 91 – 101.

Кашић 1987: Јован Кашић, „Вукове *Пословице* као грађа за језичка испитивања”, in: *Трагом Вукове речи (чланци и расправе)*, Нови Сад, Матица српска, 174 – 191.

Лубаш 2003: Владислав Лубаш, „Фразеологизам као врста речи”, *Српски језик*, VIII/1 – 2, Београд, 89 – 97.

³² „Појам устаљености, који се везује за фразеологизме, не треба круто схватити. Наиме, неки фразеологизми јављају се у више варијаната, са неколико ријечи истог или сличног семантичког поља, или са факултативним дијеловима” (Дешић 1984: 59).

Матешаћ 1978: Josip Matešić, „О поредбеном фразему у хрватском језику”, in: *Filologija*, 8, Zagreb: JAZU, 211 – 217.

Матешаћ 1982/1983: Josip Matešić, „Фразем као последица значењске преинаке ријечи”, in: *Filologija*, 11, Zagreb: JAZU, 405 – 413.

Мелвингер 1983/84^а: Jasna Melvinger, „Фразеолошки парови ријечи”, *Jezik*, 31/4, Zagreb: 107 – 114.

Мелвингер 1983/84^б: Jasna Melvinger, „Поредбени фраземи”, *Jezik*, 31/5, Zagreb: 129 – 135.

Менац 1970/71: Antica Menac, „О структури фразеологизма”, *Jezik*, XVIII/1, Zagreb: 1 – 4.

Менац 1978: Antica Menac, „Нека питања у вези с класификацијом фразеологије”, in: *Filologija*, 8, Zagreb: JAZU, 219 – 226.

Мршевић 1984: Драгана Мршевић, „Етимологија фразеолошке јединице и лексикографска пракса”, in: *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад – Београд, 103 – 108.

Мршевић-Радовић 1978: Драгана Мршевић-Радовић, „Неке фразеолошке особености спортског језика”, *Наш језик*, XXIII/3 – 4, Београд: Институт за српскохрватски језик, 121 – 129.

Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глогско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*; Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета

Мршевић-Радовић 1995: Драгана Мршевић-Радовић, „Језички/културни симболи и српска фразеологија (мирише као душа)”, in: *Научни састанак славица у Вукове дане*, 23/2, Београд: 339 – 345.

Николић 1975: Берислав М. Николић, „Основни типови фразеолошких обрта у савременом српскохрватском књижевном језику”, *Наш језик*, XXI/1 – 2, Београд: 7 – 13.

Пејановић 2008: Ана Пејановић, *Гласник Црногорске академије наука и умјетности*, Подгорица 2008.

Симеон 1954: Rikard Simeon, „Раšчланјиви и нераšчланјиви скупови ријечи”, *Jezik*, III/1, Zagreb, Hrvatsko filološko društvo, 14 – 21.

Симић-Јовановић 2002: Радоје Симић – Јелена Јовановић, *Српска синтакса I – II*, Београд, Научно друштво за неговање и проучавање српског језика

Станојчић 1960: Живојин Станојчић, „Делити мишљење и слични изрази”, *Наш језик*, X/3 – 6, Београд: 156 – 164.

Станојчић 1996: Живојин Станојчић, „Морфологија, синтакса и фразеологија”, in: *Српски језик на крају века*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 111 – 138.

Стевановић 1974: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига

Ћупић 1982: Драго Ћупић, „О нејасноћама и грешкама у језику закона и стручне правне литературе”, *Адвокатура*, VIII/2, Београд, 28 – 36.

Финк-Арсовски 2002: Željka Fink-Arsovski, *Поредбена фразеологија: поглед извана и изнутра*” Zagreb: Filozofski fakultet

Шипка 1998: Милан Шипка, *Зашто се каже*, Београд – Нови Сад

Рјечници:

Кристал 1998: Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Београд: Nolit

Матешић 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga

Мићуновић 1991: Љубо Мићуновић, *Савремени лексикон страних речи и израза*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства

Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd, 1986.

Речник српскохрватскога књижевног језика, Матица српска – Матица хрватска, књ. 1 – 3, Нови Сад – Загреб, 1967 – 1969; књ. 4 – 6, Нови Сад, 1971 – 1976.

Симеон 1969: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I i II*, Zagreb: Školska knjiga

Milena BURIC

CONCEPTUAL AND TERMINOLOGICAL ISSUES OF PHRASEOLOGY

Summary

This work deals with the issues of naming and defining the principal research unit in the area of phraseology.